

ТАРАС БОРОВЕЦЬ І «ПОЛІСЬКА СІЧ»

В українській історії є чимало людей, які опинилися в центрі бурхливого політичного життя завдяки потрясінням воєнного часу. Це, зокрема, стосується і Тараса Боровця. Навколо цієї постаті нині точиться багато дискусій. Хто ж він був насправді — бандит чи герой, політичний діяч чи анархічний отаман?

Скупий фактичний матеріал ще й до сьогодні не дозволяє дати остаточну оцінку життю і діяльності Т.Боровця. Незручний в усі часи усім правлячим режимам, він не міг похвалитися увагою до своєї персони з боку дослідників як у Радянському Союзі (через те, що боровся проти нього протягом довгих років), так і за кордоном, де були сильні позиції ОУН бандерівської течії. Через це дослідникам доводиться буквально по крихтах аналізувати фактичний матеріал, що трапляється в архівах, публіцистичній та мемуарній літературі.

Довгий час основним джерелом для розуміння подій, пов'язаних із життям Т.Боровця, були його мемуари, що вийшли після Другої світової війни на Заході: «Кредо революції» (Париж, 1946), «Збройна боротьба України (1917-1950)» та «Армія без держави», яка була видана у 1981 році в Канаді й запропонована Вінніпегським інститутом дослідників Волині для публікації в Україні — на жаль, у значно скороченому вигляді. Остання робота побачила світ у Львові в 1993 році. Деяким доповненням до праць самого Боровця є спогади іншого учасника цих подій — О.В.Шуляка «В ім'я правди» (Роттердам, 1947).

Проте, як і багатьом мемуарам, цим роботам притаманні серйозні недоліки. Насамперед це — відсутність джерельної бази, що не дає змоги названим вище працям мати документальний характер. Крім того, як вірно зазначив Є.Гринів у післямові до українського видання «Армії без держави», це «суб'єктивне твердження, втрачені деталі, а інколи перебільшення чи інформація, яка сприйнята з третіх уст, а тому далека від дійсності»¹. Проте, незважаючи на вказані недоліки, опубліковані праці усе ж таки мають цінність для істориків. Окрім того, в останні роки на сторінках газет і журналів почали з'являтися документи з різних архівів². Окремі розвідки вчених висвітлюються на наукових конференціях³.

Деяким доповненням до згаданих робіт є праці західних дослідників — Володимира Косика⁴ і Ярослава Гайваса⁵, дослідження яких публікувались у західних україномовних виданнях. Але під час їхнього написання автори не мали доступу до джерельної бази в Україні, а тому використовували лише мемуари Боровця і власні спогади.

Під час написання цієї праці автор використав також і публікації англійських вчених: «Український націоналізм» Армстронга⁶ і «Німецьке

правління в Росії» Олександра Даліна ⁷. Використовуючи широке коло німецьких архівних матеріалів ці автори висвітлили деякі аспекти діяльності Бульби-Боровця і його формувань. Однак вказаного явно недостатньо для створення повної картини діяльності Тараса Боровця.

Не претендуючи на всеосяжність дослідження даної проблеми, автор робить спробу на основі наявних документів та матеріалів зупинитися на деяких аспектах діяльності цієї історичної особи.

ЖИТТЄВІ УНІВЕРСИТЕТИ

Тарас (за деякими даними — Максим) Дмитрович Боровець народився 9 березня 1908 року в селі Бистрині Костопільського району на Рівненщині. Сім'я була багатодітною (дев'ятеро дітей) та малоземельною. У дитинстві за схожий на картоплину ніс, старші діти прозвали Тараса «Бульбою». «За цю зневагу, — писав перегодом Боровець у книжці «Армія без держави», — я дуже гнівався і суворо відбивався. Коли ж у школі прочитав гоголівського «Тараса Бульбу», то почав своїм ім'ям гордитися».

Дитинство і юність його минули під впливом розповідей діда Уляна про трагічну історію України, про прадіда, котрий виступив разом з Мазепою на боці Карла XII проти жорстокого Петра I.

Не маючи змоги навчатись у школі через скрутне матеріальне становище сім'ї, Тарас Боровець наполегливо займався самоосвітою. Багато читав, цікавився політикою. Доречно сказати, що ситуація на тогочасному Поліссі дуже сприяла політизації людей. Після революції та громадянської війни величезні маси населення були буквально кинені у вир політичного життя. На Поліссі з'явилося багато партій, спілок, угруповань. Сприяло цьому також і те, що населення Полісся й Волині, особливо селянство, було православним. На думку ряду дослідників, православ'я порівняно з католицизмом є демократичнішим, сприяє розвою політичного плюралізму. Приміром, визначний американський протестантський теолог Рейнгольд Нібур вважає головною хобою католицизму те, що політично його інтереси були тотожними з інтересами родової аристократії, тому він придушував демократичні паростки, консервуючи пережитки феодалізму. Нібур вважає католицизм авторитарною релігією, ворожою демократизмові ⁸.

Сприяла політизованості поліського суспільства і близькість до кордону з СРСР. Увесь «непевний елемент» концентрувався у прикордонних районах: і втікачі з СРСР, і ті, хто був не в «ладах» з польськими властями. У селі Бистричі був кам'яний кар'єр, де ці люди працювали. Керівництво кар'єру не цікавилось ні минулим своїх робітників, ні часто навіть їхніми документами. Тому там співвіснували прибічники різних політичних угруповань, представники багатьох національностей.

Розмаїття думок і поглядів не могло не торкнутися і Тараса Боровця. Вирішальну ж роль у залученні його до політики відіграв сотник Василь Раєвський. Він у 1932 році познайомив Боровця з полковником колишньої

армії УНР Іваном Литвиненком.

Після поразки визвольних змагань уряд УНР розпорошився по різних країнах світу. Головними центрами політичного життя стали Париж і Прага. Військові у 1926 році сформували штаб військового міністра. Ним аж до самої смерті у 1940 році був генерал Володимир Сальський⁹.

Штаб складався з трьох відділів. Полковник Литвиненко входив до другого відділу. Його завданням було підтримувати нелегальні зв'язки з Україною, організовувати невеликі таємні осередки, які мали б у відповідний час увключитися у повстанську боротьбу. До того ж, полковникові, котрий працював не в центральному штабі, а на поліському терені, було доручено влаштувати пункти зв'язку на території України, що входила до складу Радянського Союзу. В разі назрівання революційної ситуації такі пункти мали стати об'єднуючими осередками. У разі війни будь-якої держави проти СРСР ці пункти могли б забезпечити створення військових загонів та перебрати до своїх рук владу під гаслом відновлення УНР¹⁰.

Познайомившись із Боровцем, полковник Литвиненко розгледів у ньому організаторські здібності й залучив до виконання своїх завдань. Саме за його дорученням Тарас декілька разів нелегально переходив кордон з СРСР. Там він на власні очі побачив організований більшовиками голодомор українського народу. Своє враження від побаченого Тарас Боровець описав у творі в п'яти томах — «Людоїди». Його було опубліковано під псевдонімом «Ристриченко»¹¹.

У цей же час, за порадою полковника Литвиненка і за допомогою сотника Раєвського, майбутній отаман засновує невелику підпільну організацію під назвою «Українське Національне Відродження», яку сам і очолив. Слід зазначити, що ніяких архівних матеріалів чи згадок учасників цих подій щодо існування такої організації немає. Відсутні й документальні підтвердження з боку польської поліції, яка надзвичайно ретельно фіксувала діяльність будь-яких політичних сил на терені, маючи при цьому широку мережу шпигунів і провокаторів. Водночас польська поліція відзначила приналежність Тараса Боровця до ОУН. Так, у донесеннях суспільно-політичного відділу управління поліції Волині зазначено: «В селі Бистричі, повіту Костопіль, діє гурток ОУН, у кількості п'яти чоловік. Цей гурток першого травня 1933 року вивісив Прапор з підписом «УВО». Боровець, як організатор ОУН, являється дуже небезпечним»¹². Приналежність Тараса до ОУН підтверджують також й інші дослідники¹³.

З огляду на наведені вище факти можна припустити: якщо підпільну організацію було створено і вона функціонувала, то її метою була не пропаганда й агітація серед поліського населення України, як стверджував Боровець, а виконання завдань, котрі ставить перед нею Литвиненко.

У червні 1934 року українські націоналісти вбили польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького. Прокотилася хвиля арештів. Захопила вона і Тараса Боровця. Крім зв'язків з ОУН, йому на суді було

інкриміноване й написання книжки антипольського спрямування «Пан депутат у Сеймі». У ній він висміяв польську парламентську «демократичну» систему. Були у книжці також наскоки на високих посадових осіб. За це Боровця кинули на три роки в концентраційний табір у Картузькій Березі. Там він познайомився з багатьма відомими націоналістами, людьми різних політичних поглядів. Дружба з деякими тривала довгий час, як це мало місце з Іваном Мітрингою.

За зразкову поведінку Боровця звільнили достроково навесні 1935 року. З осені 1935-го до зими 1937-го він займався організацією роботи кам'яного кар'єру в с. Корпилівці. Проте утиски і переслідування з боку польських властей не припинялись. Узимку 1937 року йому було заборонено жити у прикордонній зоні й наказано переїхати вглиб Польщі. Боровець переїздить до Варшави. Польсько-німецька війна застала його у столиці Польщі. Там він стає свідком напливу втікачів із Західної України, яка у вересні 1939 року опинилась під контролем Червоної Армії.

Деякий час Тарас Боровець працює у Варшаві в допомоговому комітеті. В його функції як секретаря входило влаштування біженців, їхнє працевлаштування. На чолі організації стояв Юрій Липа. Проте через напружені стосунки з керівництвом він залишає допомоговий комітет і переїздить до Кракова. За іншими джерелами, його як секретаря допомогового комітету «викинули» саме у енергійські діячі¹⁴.

Заснування власного виробництва (у Кракові вугільного — за одними джерелами, за іншими — у Холмі — виготовлення ікон) вказує на те, що майбутній генерал-хорунжий відійшов від активної участі в політичному житті. Але саме у краківському періоді діяльності Боровця є один важливий момент. За деякими публікаціями, він у цей час був агентом абверу — нацистської військової розвідки¹⁵. Цей факт підтверджується й іншими джерелами¹⁶. Зовсім іншу картину своєї діяльності того часу подає сам Тарас Боровець. Так, у книжці «Армія без держави» він розповідає про те, що в листопаді 1939 року в м. Холмі відбулася нарада у енергійського керівництва, де її учасники дійшли згоди щодо повернення Тараса Боровця в Україну. Там його завданням було у підпіллі, найкраще на Поліссі, заснувати свою базу, «провести повну реорганізацію усіх сил, змілітаризувати УНВ та інші співзвучні їй сили, скоординувати їх роботу і, разом з народом, реагувати на розвиток події»¹⁷.

Тарасом Боровцем, сотником Раєвським, полковником Литвиненком при «допомозі працівників Генерального штабу», — за словами автора цієї праці, — був за п'ять місяців (з листопада 1939 до квітня 1940 року) складений детальний план підпільної роботи в Радянській Україні, котрий затвердив сам Головний Отаман — Андрій Лівницький¹⁸. Але в праці М.А.Лівницького «ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками» ми зустрічаємо зовсім інше твердження. «Тут належить між іншим зазначити, що якщо отаман Бульба-Боровець твердить, що він діяв за планом, випрацьованим

генеральним штабом УНР, то в цьому випадку не йшлося про якийсь новий, спеціально для отамана Боровця випрацьований план, а про загальноприйняту ще в 20-х роках засаду штабу генерала Сальського»¹⁹. Суть такого плану полягала в тому, що на місцях в Україні потрібно було створити умови для захоплення влади в свої руки під час війни, ще до приходу чужих військ.

З огляду на наведені вище факти було б правомірним поставити під сумнів правдивість викладених Боровцем матеріалів, особливо того, що стосується його зв'язків з керівництвом УНР. Такий же сумнів — щодо достовірності факту затвердження плану Андрієм Лівницьким — висловив інший дослідник діяльності Боровця — Володимир Косик. В одній із своїх праць він відзначав, що ніяких документальних матеріалів у колах УНР з цього приводу не збереглося, не висловлювався з цього приводу і сам Головний Отаман²⁰. На жаль, це не єдина «натяжка», що зустрічається у працях Боровця.

1 серпня 1940 року він разом з Валентиною Кульчинською, дочкою отця Євгена Кульчинського з Дермані — відомого діяча визвольних змагань 1917-1920 років, з допомогою полковника Литвиненка переходить кордон між Німеччиною і Радянським Союзом. За кілька днів блукань лісами й болотами Тарас Боровець таємно добирається до хати жителя хутора Погулянки, що біля містечка Степань, Кудрі Григорія Михайловича. До кінця вересня він нелегально залишався у нього. Кудря залучив до виконання доручень Боровця своїх знайомих і родичів²¹.

Деякі німецькі документи свідчать про організаційну роботу, яку проводив на Поліссі майбутній отаман у передвоєнні роки. Так, у звіті СП і СД з окупованих територій указується: «Перед вибухом совітсько-німецької війни Тарас Боровець пробував організувати в Україні партизанський рух опору під назвою «Вільне козацтво» і навіть мав деякий успіх у вербуванні людей»²². Зростанню кількісного складу прихильників Бульби-Боровця, сприяла тогочасна політична ситуація в Західній Україні.

До 1939 року поліське населення значні сподівання поклало на прихід радянської влади. Цей факт підтверджують і свідки тогочасних подій. Так, відомий український письменник Р.Братунь писав: «Що ж до приходу частин Червоної Армії, то він був з радістю сприйнятий населенням Західної України. Пам'ятаю, як люди вітали радянських воїнів червоними і жовто-синіми прапорами»²³. Але вже перед війною робітники і селяни, службовці та інтелігенція на собі відчували всі найлихіші прояви радянської влади. Крім того, розпуск КПЗУ та ряду інших політичних партій і організацій, що діяли на території Західної України, дав «козирну карту» Боровцю та його людям.

Йшов 1941 рік. Європа була охоплена полум'ям війни. Велась підготовка до вирішального зіткнення двох найсильніших держав континенту — Радянського Союзу і Німеччини. А в цей час у далекому Поліссі керівник «Вільного Коіацтва» вивчає «грамоту» партизанської боротьби. Про це,

зокрема, він писав так: «Простудіювавши десятки разів об'єктивну оцінку боротьби і тактику отамана Махна, написану його ворогами, я вирішив прийняти її на майбутнє як основний закон бойової тактики наших повстанських відділів. Зводиться вона до одного речення — «З-під землі та під землею»²⁴.

«ПОЛІСЬКА СІЧ»

З перших днів війни, змінивши своє псевдо з «Байди» на «отаман Тарас Бульба», Боровець починає активну діяльність. «Напередодні окупації міста Сарни німецькими військами, він, з невеликою групою своїх прибічників, озброєних одним тільки пістолетом, роззброїв більшовицьку міліцію у Сарнах, і місто перейшло під його управління», — вказано у повідомленні з окупованих східних областей²⁵.

Інші джерела дещо інакше викладають події, пов'язані з діяльністю Боровця на початку радянсько-німецької війни. Кентій А. (один з дослідників діяльності Бульби-Боровця) з цього приводу зазначав, що з початком «війни і німецької окупації Рівненщини Боровець прибув в обласний центр. Тут він зробив спробу вступити в міліцію, створену похідною групою ОУН(Б), але отримав відмову»²⁶.

У кінці червня 1941 року Тарас Боровець видає оперативний наказ № 1, в якому було сказано: «...створити невеликі повстанські загони і розпочати диверсійні акти в тилах Червоної Армії з завданням: 1. Висаджувати у повітря мости і лінії зв'язку. 2. Нищити транспортні засоби. 3. Збирати докладну інформацію про оборонні спорудження більшовиків і негайно пересилати мені або безпосередньо передавати на фронт німецьким частинам. 4. Не допускати мобілізації українців до Червоної Армії... Здійснювати диверсійні напади на більшовиків... Всюди захоплювати владу, творити міліцію, вивішувати жовто-блакитні прапори, організовувати урочисту зустріч німецьким військам»²⁷. Наказ № 1 Бульби-Боровця наведений майже повністю з метою показати, що майбутнє України в той час він уявляв виключно в союзі з гітлерівською Німеччиною.

У своїй книжці він писав, що вже в «наступні тижні та місяці німецької окупації Україна (а отже, і сам Бульба-Боровець — *Авт.*) одразу займає до нового визволителя таке саме негативне ставлення, як і до попереднього окупанта»²⁸. Але наказ № 1, як і всі подальші дії, вказують на зовсім іншу позицію, а саме — на прагнення будь-якими засобами зберегти лояльність німецькій окупаційній владі. З приводу такої ревізії Боровцем своїх поглядів, як і рядом відомих українських націоналістів, хотілося б навести слова К.Паньківського, який брав активну участь у тогочасних подіях: «Тому, що німці виявили себе для нас такими ж жорстокими ворогами, як і більшовики, та ще й програли війну, засадою всіх без винятку авторів є показати сьогодні, що німецька програма була передбачена ними вже перед війною. Розуміється, що саме вони незмінно були противниками Гітлера та ніколи, в

ніякий час і спосіб, не співпрацювали з німцями. Це робили тільки їх противники, тогочасні або сьгоднішні. Такому поставленню завдячуємо сьгодні, що сьгодні спогади не мають історичної вартості»²⁹.

У перші дні війни в політичному житті України відбулися важливі зміни. Насамперед це стосується українсько-німецьких стосунків. Але для того, щоб зрозуміти характер цих змін, необхідно показати перебіг самих відносин у передвоєнні роки.

Відмічаючи характер міжвоєнних взаємин між українськими організаціями та нацистською Німеччиною, авторитетний вчений Я.Гайвас з цього приводу писав: «Ніде правди діти, але у нас у відношенні до Німеччини, зокрема на українському Заході, були чималі політичні ілюзії. За всі ці німецькі гарні слова про «Новий лад», «Нову Європу» ми заплатили високими втратами в людях і добробуті народу»³⁰.

«Головним представником українського народу у стосунках з Німеччиною виступала ОУН. Причина цього полягала в тому, що ОУН була численною, добре організованою, дієвою організацією, а головне — близькою за ідеологічними настановами. Але ці, драматичні, не завжди однозначні, більше того суперечливі відносини ОУН і «третього Рейху» визначалися у різні періоди спільністю або навпаки незбігом інтересів і цілей, ніколи не будучи, однак, рівноправними», — писав з цього приводу український історик М.Коваль³¹.

Чому ж так сталося, що українські організації в основній своїй масі орієнтувалися на Німеччину? На це питання вже згадуваний історик Я.Гайвас в іншій публікації писав: «Українське суспільство нашого Заходу, тобто тих земель, які опинились на захід від польсько-російської границі, установленої Ризьким договором 1921 року на захід від Дністра, також, як і Німеччина, ставились до ревізії Версальського договору, який формально підтвердив наше поневолення в границях таких держав, як Польща, Чехословаччина, Румунія»³².

До того ж, під впливом пронацистської пропаганди, західно-українське населення знало лише про певні досягнення націоналістичного руху в Німеччині після приходу Гітлера до влади: ліквідацію безробіття, велике зростання випуску продукції. В той самий час «багато націоналістів, прихильників Гітлера, нічого не знали про його погляди на слов'янство... Вони тільки знали те, що Гітлер збудує Україну, і це прийняли безкритично, як річ певну. Це незнання привело опісля українське суспільство до фатальних наслідків в II світовій війні», — писав свідок тогочасних подій Г.Дмитрів³³.

Що ж стосувалося нацистської Німеччини, то в її керівництва домінувало в основному два погляди на майбутнє України.

Перший з них був представлений міністром у справах окупованих східних територій А.Розенбергом. Він, зокрема, вказував, що в інтересах III Рейху, щоб тактика його була гнучкою. «Необхідно органічно викроїти з

величезної території Радянського Союзу державні утворення і направити їх у русло боротьби проти Москви»³⁴. Одночасно він вважав, що таким чином можна повністю ліквідувати рух опору на українських землях і забезпечити поставки Німеччині³⁵.

Зовсім іншої думки дотримувався нацистський апарат партії на чолі з Мартіном Борманом. Він з презирством відмовлявся розглядати Україну як серйозний політичний чинник³⁶. Сам Гітлер також був прихильником цього погляду. «Українці і росіяни не протистоять один одному, а саме навпаки, Україна є колискою Росії»³⁷.

Була для гітлерівців і ще одна скрутність. Керівники III Рейху, що хотіли мати справу з українськими націоналістами, наштотувались на проблему: яку фракцію підтримати — відносно поміркованих, але слабших мельниківців, чи діяльних, але непокірних прибічників Бандери. Зрештою було прийнято думку, яку, на наш погляд, можна назвати компромісною. Політично ніяких заяв чи визнань не робити, а співпрацю з націоналістами проводити по лінії розвідки, вермахту і т.п.

Але справжнє ставлення нацистів до оунівців та деяких інших українських організацій можна було збагнути задовго до війни. Характерною в цьому плані була справа М.Лебеда, якого ще в 1934 році німецькі власті видали польському урядові за вбивство міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького. Видали, незважаючи на заяви про дружнє відношення до націоналістів.

Або інший факт. Унаслідок розділу Чехословаччини Німеччиною, в Карпатській Україні було проголошено державність. Однак, знову ж таки, незважаючи на запевнення фашистів у підтримці цього державного утворення на чолі з Августином Волошином, Гітлер віддає Карпатську Україну диктаторові Угорщини.

Таким чином, неодноразові заяви німецького уряду про наміри сприяти об'єднанню всіх українських земель і наданню суверенітету, були дезавуйовані. Лише сліпою надією і вірою можна пояснити співпрацю націоналістів з нацистами до початку радянсько-німецької війни. Більше того, вже після нападу Німеччини на СРСР націоналістичне зорієнтована частина українського населення з радістю привітала гітлерівців, вірячи, що Гітлер створить українську державу, щось на зразок Словаччини чи Югославії³⁸. Вірила в це переважна частина ОУН обох течій — і бандерівської, і мельниківської. Надію на вирішення питання української державності подавали й армійські кола.

Проте останнє слово щодо цього лишалось за нацистською партією та урядом. Тому ситуація, що складалася після 5 липня 1941 року, коли гітлерівці відмінили рішення від 30 червня того ж року про українську державність, проголошену ОУН(Б), була закономірною. Бандерівці намагалися заснувати державу, не маючи при цьому реальної військової сили.

Проаналізувавши ситуацію, що склалась після цих подій, Боровець вирішив діяти по-іншому. Головним для нього стає формування військової сили, з допомогою якої можна було б вести політичні переговори з нацистами про майбутнє України.

На початку липня 1941 року за заслуги в боротьбі з радянською владою його призначають комендантом української поліції Сарненського району. Майже одразу після цього Тарас Боровець звертається до штабу 213 німецької дивізії з проханням дозволити сформувати збройний загін у кількості тисяча чоловік. 8 серпня 1941 року він отримує дозвіл³⁹. Свій військовий загін Боровець назвав «Поліська Січ»⁴⁰.

Один з дослідників діяльності Бульби-Боровця Анатолій Жуківський так трактує зміст цієї назви: «Низова «Поліська Січ» була неначе відлунням ще свіжої в пам'яті усіх українців західних земель «Карпатської Січі» — збройної військової формації Карпатської Республіки (1938-1939). А назва «Українська Повстанська Армія» нагадувала останню фазу визвольної війни 1918-1921 років, її вживав генерал Юрко Тютюнник для тих військових угруповань, які готувалися до відчайдушного 2-го зимового походу»⁴¹.

Таким чином, назва військового формування наштовхувала на думку про те, що такі самі «Січі» постануть по всій Україні.

Дещо відмінне трактування часу і обставин утворення «Поліської Січі» подає П.Мірчук. Ще 1937 року військовий референт ОУН на Північно-західних українських землях (ПЗУЗ) Василь Сидор висунув ідею організації спеціальних військових відділів ОУН, які б рейдували на Поліссі і Волині, а потім, відповідно до розвитку політичної ситуації, перейшли уздовж Прип'яті в Східну Україну, або стали зародком протипольської повстанської армії⁴². В липні 1937 року було створено першу таку військову групу «вовків», яка складалася із 25 виключно фанатичних бойовиків ОУН.

Другий відділ почав створюватись на Горохівщині. Перешкодили цій діяльності масові арешти, проведені польськими властями. Напередодні вересневих подій 1939 року в Польщі, коли реальною стала окупація з боку Німеччини, на Поліссі знову збираються «вовки» і в околиці Янова створюють нове об'єднання — «Поліську Січ», осілок військово-повстанського загону «Поліського Лозового Козацтва» в кількості близько 500 чоловік»⁴³.

Після приходу радянських військ в Західну Україну частина поліського козацтва, в основному мешканці Волині, розійшлася по домівках, а вихідці з Галичини — частково емігрували, решта ж стала на шлях терористичної діяльності проти радянської влади. В 1941 році з групою «вовків» через Г.Качинську (сестру Сергія Качинського, псевдо «Остап» — відомого українського націоналіста) зв'язується Тарас Боровець, який після приходу німців відновлює «Поліську Січ»⁴⁴.

Існує також велика розбіжність поглядів щодо часу утворення військового формування Бульби-Боровця, що, до речі, відмітив і Володимир

Косик, один з дослідників його діяльності. Петро Мірчук, як і Микола Лебедь, заявляє, що УПА «Поліська Січ» була створена з приходом нацистів в Україну⁴⁵. О.Штуль-Жданович (Шуляк) подає у своїй роботі зовсім іншу дату: «Та чи це кому подобається чи ні, восени 1940 року Тарас Боровець закладає Поліську Січ як основу майбутньої повстанчої армії»⁴⁶.

Офіційний бюлетень ОУН мельниківської течії — «Сурма» за червень 1942 року, називає Бульбу-Боровця головнокомандуючим первісної УПА. «Партизанську боротьбу з окупантом розпочав отаман Тарас Бульба-Боровець, який ще перед війною зорганізував «Поліську Січ»⁴⁷.

Отже, щодо часу виникнення «Поліської Січі» маємо в основному три погляди: 1. «Поліська Січ» була організована Бульбою ще в 1940 році. 2. Перед радянсько-німецькою війною. 3. Після приходу в Україну німецьких військ. Ближче до істини, на думку автора, є останній погляд. Сам організатор «Поліської Січі» з цього приводу писав так: «Від 22.6.1941 року автоматично перестало існувати Українське Національне Відродження, а на його місці зродилася Українська Повстанська Армія»⁴⁸.

Якщо виходити з фактів, поданих Боровцем щодо діяльності УНВ до початку війни, то здається дивним сам процес розпуску організації. Бульба як керівник не наводить у своїх працях ніяких документальних джерел, з котрих би випливало таке рішення, а просто констатує: «Автоматично перестала існувати». Також є декілька версій того, як трактувати «Поліську Січ» — як зародок УПА, її повстансько-партизанську частину, чи як звичайне поліційне формування. Крім цього, є й інші запитання для дослідників. Коли Бульба почав повстанську діяльність? Якщо в 1941 році, то проти кого? А якщо в 1942 — то що він робив у 1941 році?

Звичайно, можна взяти за основу визначення, дане в Енциклопедії українознавства (словниковій частині): «УПА — це збройно-політична формація, що діяла в Україні в 1942-1953 роках. Перші загони УПА — «Поліську Січ» створив з вибухом німецько-совітської війни отаман Тарас Бульба-Боровець в районі Олевська на Поліссі, для боротьби проти решток совітських військ»⁴⁹. Виходячи з цього, УПА, як збройне формування, хоча і з доповненням «Поліська Січ», існувала і діяла, починаючи з літа 1941 року. Інша справа — щодо назви «повстанська». Тут варто відзначити, що повставати в 1941 році не було проти кого. Червона Армія відступала, на поліському терені залишались тільки рештки регулярних військ, котрі опинились в оточенні. Стосунки з німецькою владою на той час були цілком дружніми. Тому, либонь, можна вважати, що з самого початку «Поліська Січ» була формуванням поліційним, до того ж колабораціоністським.

Боровець так пише з приводу статусу «Поліської Січі»: «Ми представляємо військо УПА на офіційну «міліцію», організуємо в Сарнах Окружну команду коменданта міліції, своїм заступником ставлю сотника Диткевича. Наша міліція, це не та міліція, що її дозволяють німецькі ортскоменданнти...»⁵⁰.

Про сподівання Бульби на те, що створення «Поліської Січі» призведе до утворення армії, а в подальшому сприятиме і формуванню держави, свідчить і німецький документ: «Боровець спочатку думав, що утворення «Поліської Січі» буде йому основою для створення у майбутньому української армії»⁵¹.

Складовою частиною цього задуму мав стати і виданий оперативний наказ № 2. У ньому вказувалось: «Згідно з наказом німецького військового командування в Сарнах... я приймаю командування українськими повстанськими загонами і організую самооборону від більшовицьких регулярних і партизанських частин»⁵².

З самого початку своєї діяльності Бульба боровся лише проти решток Червоної Армії, які діяли на Поліссі. Центром опору радянських сил був Олевськ, де залишились рештки військового гарнізону, що вцілів після боїв з есесівською дивізією⁵³. Проте воювати з регулярними частинами, хоча і розбитими, було для «бульбівців» нелегким завданням. Особливо давалася взнаки відсутність старшинських кадрів. Тому в середині липня отаман від'їжджає до Львова на переговори з ОУН(Б) про співробітництво. Але переговори завершилися безрезультатно з ряду причин. По-перше, тому, що після проголошення 30 червня 1941 року української держави провідники ОУН(Б) були заарештовані нацистами. Крайове правління перестало існувати. Зосталися лише низові осередки. По-друге, їхні керівники «домагались ліквідації усіх організацій та підпорядкування їх членів тільки наказам бандерівської партії»⁵⁴.

Звичайно, на такі умови Боровець не пристав. Проте у Львові він зустрів свого земляка О.Ждановича, члена ОУН(М), який допоміг організувати зустріч з Омеляном Сенником-Грибінським та Миколою Сціборським⁵⁵. На переговорах з ними Боровець розповів про стан справ на Поліссі, просив допомоги старшинськими кадрами. 5 серпня 1941 року між командиром «Поліської Січі» і представниками ОУН(М) було укладено угоду. Вона охоплювала ділянку військової співпраці, обминаючи політичну ідеологію»⁵⁶. Провід Українських Націоналістів зобов'язався постійно допомагати УПА старшинськими кадрами. Одразу після переговорів 10 молодих старшин і підстарший, членів ОУН(М), поїхали з Боровцем на лісовий фронт.

Дещо по-іншому подає тогочасні події Ярослав Гайвас. У цей час він входив до складу ОУН мельниківської течії. Більше того, на кількох зустрічах Боровця з Омеляном Сенником-Грибінським і Миколою Сціборським Ярослав Гайвас був особисто присутній, а про інші — його було детально поінформовано. Я.Гайвас писав з цього приводу, що ніякої письмової угоди не було укладено. Цікава деталь: у розмовах з Бульбою виявилось, що він не міг дати відповідь на ряд запитань, на які повинен був дати, перебуваючи в тісних зв'язках з керівництвом УНР. Зокрема, він не зміг відповісти на такі запитання: «1. Чи буде і як планується провести

відновлення УНР? 2. Як пояснити участь представників УНР у краківському українському національному комітетові, який передав мандат ОУН(Б) на політичні акції в Україні?»⁵⁷.

На перше запитання Бульба відповів, що чекає інструкцій з Варшави, а стосовно другого взагалі нічого не знав і довідався вперше від нас (ОУН)(М) — *Авт.)...*»⁵⁸. Зате під кінець зустрічі вдалося дійти домовленості щодо військової співпраці. В умовах, коли ОУН(Б) збільшувала свій вплив у регіоні, було важливо протистояти їй. «До «Поліської Січі» було вислано двох молодих старшин — Зенона Домазаря і Ярослава Черепка. Вони обидва в листопаді 1941 р. повернулись до Києва, а коли восени 1942 р. Бульба наново розгортав свою акцію на Поліссі, то вони більше не захотіли туди йти»⁵⁹.

Прибувши в розташування «Поліської Січі», Боровець-Бульба вів далі підготовку наступу на Олевськ. У цей час загалом було завершено структурне оформлення «Поліської Січі». В основу її було покладено територіально-адміністративний принцип Радянського Союзу: «1. Головна команда. 2. Дві — чотири області становлять Окружну Січ за територіальною назвою — «Поліська Січ», «Волинська Січ», «Полтавська Січ». 3. Область — обласна бригада — за назвою області. 4. Район — районний полк — за назвою даного району. 5. Село — сільська сотня — за назвою села. 6. З двох-трьох-п'яти сіл складався курінь-батальйон — за назвою району з черговим числом. 7. Неповна сотня — відділ — за назвою населеного пункту або іншою назвою»⁶⁰.

Військову підготовку «Поліської Січі» спочатку проводив у ранзі начальника штабу полковник Дяченко, в минулому командир кавалерійського полку «Чорних Запорожців» армії УНР, а після його від'їзду — Петро Смородський. Саме з приїздом останнього почалась певна політична робота. Бульба, як уже раніше відзначалося, не приділяв їй належної уваги. Особливо негативно таке становище позначалося на ставленні до «Поліської Січі» жителів Східної України. Так, на зборах, які були організовані одним із загонів Бульби-Боровця, «виступив якийсь бородатий дядько літ під п'ятдесят і запитав: «Яка ж ваша програма? Ми сказали, що ми військо, а не політична партія. У нас програми нема. Всі присутні в регіт. — Як то нема? Ви воюєте без програми?! За що ж та в ім'я чого маємо з вами воювати? Армія хлопів мусить мати або свою державну програму, або програму тієї партії, яку вона захищає».

За сприяння полковника Смородського було розроблено першу політичну концепцію «Поліської Січі» — УПА: «За що бореться УПА». У цьому документі наведено багато положень, що пізніше знайшли своє втілення у програмі III Надзвичайного Великого збору ОУН(Б). «УПА бореться за дійсну, а не фіктивну свободу думки, слова, віри, чину кожного громадянина української держави, без різниці його національності, статі, походження і політичних та релігійних переконань. УПА визнає законною і

правильною націоналізацію більшості ресурсів країни державою. Але рівночасно стоїть на сторожі права оборони інтересів трудящого люду перед державним капіталом так само, як і перед капіталом приватним. УПА бореться за якнайскоріше уконстатування в українській державі: 1. Державної власності; 2. Комунальної власності; 3. Кооперативної власності; 4. Приватної власності. Кожна форма володіння мусить бути рівноправна перед законом»⁶¹.

Крім цих положень, у програмі зазначалося, що в майбутній державі УПА виступатиме за соціальні гарантії для народу: безкоштовну освіту, повну культурну, соціальну, санітарно-медичну опіку для всіх громадян української держави. Дану програму можна трактувати як таку, що базується на засадах демократичного націоналізму. Хоч для самого Бульби вона мала другорядне значення. Для нього головним було створення військової сили.

Наприкінці серпня «Поліська Січ» оволоділа Олевськом. Туди через деякий час був перенесений штаб. Величезна територія Слуцьк — Гомель — Житомир, опинилась під контролем Боровця і його формування. Німецькі війська обминули цю територію, а цивільна адміністрація ще не встигла взяти її під свій контроль. Тут на короткий час утворилася «Поліська республіка» зі своїми законами, військом, керівниками. «Здійснивши багато успішних операцій проти регулярних більшовицьких частин, він (Боровець) налагодив зв'язок з німецькими військовими частинами», — читаємо в повідомленні з окупованих східних областей⁶². Від німецької армії він одержував накази на подальші операції, а також зброю і спорядження. Стосунки з представниками окупаційної німецької армії в керівника Поліської Січі були дружніми. Ситуація різко змінюється з приходом цивільної адміністрації.

Захопивши величезні простори Радянського Союзу, Гітлер і його найближче оточення були переконані, що час СРСР підходить до кінця. Тому уже в жовтні вони не приховували свого ставлення до українського народу. Тим більше не збиралися рахуватися з «Поліською Січчю», яка до того часу нараховувала від трьох до десяти тисяч чоловік. Та й сам Боровець, маючи під контролем військове формування, не збирався бути лише маріонеткою в руках німецьких політиків. Тому 9 листопада 1941 року, ведучи переговори в Рівному з генералом Кіцінгером, він ставить вимогу визнати «Поліську Січ» як українську військову частину. Крім цього, він запропонував організувати охорону Полісся і очищення лісів Чернігівщини від більшовицьких партизанів⁶³.

Усі його вимоги було відкинено. Більше того, невдовзі окупаційна влада вчинила ще радикальніші заходи. 16 листопада 1941 року відбулася формальна демобілізація козаків «Поліської Січі», а 18 листопада до штабу формування прибув із Житомира капітан німецьких військ СС Гічко. Він зажадав допомоги людьми для розстрілу єврейського населення. Сотник Сиголенко, який перебував у штабі, сказав есесівцю, що не має права

наказувати своїм козакам, позаяк загін уже розпущено. Крім цього, він заявив, що козаки воюватимуть як воїни проти озброєних ворогів, а проти дітей, жінок, калік — ні. Капітан, у свою чергу, пригрозив жорстокими карами за невиконання наказу⁶⁴. Ним було мобілізовано двоє старшин, одним з яких був Сиголенко Кирило, та 60 демобілізованих козаків, які наступного дня взяли участь у розстрілі 535 євреїв. Рада старшин засудила це як ганебну справу⁶⁵.

Це був вияв непокори з боку бульбівців, тому, побоюючись репресій, Боровець вирішив прискорити саморозпуск свого військового формування, що і було зроблено наприкінці листопада 1941 року. Одним з останніх своїх наказів Рада старшин присвоїла Тарасу Боровцю-Бульбі звання генерал-хорунжого. Формально «Поліська Січ» була розпущена, але командир із групою близько 100 чоловік таємно пішов до свого рідного лісу в районі між Костоподем і Людвиполем, де заснував табір⁶⁶. Першим наказом нового штабу, в грудні, було знято дописку «Поліська Січ»: територіальний принцип замінений на рухомо-рейдовий⁶⁷.

У своїй роботі «Армія без держави» Бульба вказував, що їздив складати звіт президентові УНР — Андрію Лівичкому. До того ж він твердив, що вся робота з переведення «Поліської Січі» в підпілля була передбачена і проводилась планово. Проте відсутність фактів та свідчення очевидців не підтверджують цього.

В лютому 1942 року Боровець зробив спробу почати переговори з німецькою владою стосовно створення нової «Поліської Січі». Однак переговори виявились безуспішними. Після цього отаман відбув до генерал-губернаторства, де художник виготовив його портрет у формі ватажка «Поліської Січі». Фотографії з портрету були роздані населенню⁶⁸.

В березні 1942 року органи безпеки Генерального Комісаріату Волині і Поділля почали репресії проти українців і, в першу чергу, — проти членів «Поліської Січі». Багато їх було заарештовано і розстріляно. У своєму звіті сам Тарас Боровець писав з цього приводу: «Це примусило мене перейти на нелегальне становище. Я пішов у ліс і заклав нову повстанчу армію»⁶⁹.

Боровець вказував, що в першу чергу до нього приходили ті, кого притісняло і піддавало репресіям німецьке правління. Із наведеного вище документу стає зрозумілим, що лише терор гітлерівців змусив Бульбу організувати нове формування. Ні про яке планомірне переведення частин «Поліської Січі» в партизанські загони немає й мови. Тому якщо стрижнем «Поліської Січі» було антирадянське спрямування, то для УПА(Б-Б) — після зими 1942 року воно стало антинімецьким. Таке становище містило в собі потенційну небезпеку. Боровець, вихований в націоналістичному дусі, вважав головним ворогом Радянський Союз, а Німеччину — потенційним союзником. Більше того, довго співпрацював з нею. Надія на те, що нацисти змінять своє ставлення до українського питання (чи обставини її змусять це зробити), не залишала його протягом усього періоду радянсько-німецької

війни. Подальші події підтвердять даний висновок.

Разом з тим, гітлерівський терор призвів до того, що населення головним своїм ворогом стало вважати німецького окупанта. З радянськими ж партизанами передбачалась якщо не співпраця у цій площині, то, принаймні, нейтралітет. Такі взаємовиключні спрямування стали джерелом нестабільності в УПА у той час і її ослаблення в майбутньому.

До березня бульбівці, за архівними матеріалами, не мали сутичок з гітлерівцями, оскільки «німці воювали з головним нашим ворогом: Росією і комунізмом»⁷⁰, — писав Тарас Боровець. Навесні 1942 року починають формуватись перші військові загопи ОУН(Б). З того часу починається боротьба між цими силами за вплив над населенням.

...Так закінчився перший період діяльності збройної формації, яку очолював Бульба-Боровець. Він характеризувався пошуком свого шляху сходження до політичного олімпу, пошуком союзників, боротьбою з тими, кого отаман вважав ворогами України, і невиправданою вірою в нацистів.

З наведеного вище можна зробити певні висновки.

1. «Поліська Січ» УПА була заснована Бульбою-Боровцем за підтримки гітлерівців у перші місяці радянсько-німецької війни (липень-серпень).

2. «Поліська Січ» за своїм призначенням була поліційною частиною, головне завдання якої — боротьба проти решток частин регулярної Червоної Армії, радянського підпілля.

3. З самого початку діяльності і аж до розпуску формування німецька армія визнавалась як союзницька сила.

4. Головне у діяльності Боровця і його військових загонів у цей період — підготовка збройної сили. Чіткої політичної роботи не проводилось.

5. З огляду на ставлення керівництва УНР до отамана, на відсутність документів, які б підтверджували зв'язки Бульби з верхівкою УНР, та на свідчення очевидців, можна зробити висновок про відсутність таких взаємостосунків. Контакти, що відбувалися з полковником Литвиненком та деякими іншими прихильниками УНР, що не входили до керівництва УНР, були приватною справою, а не позицією Андрія Лівницького та його оточення.

«ЛІСОВА ДИПЛОМАТІЯ»: ГРА У ДВІ РУКИ

Після того, як у березні 1942 року Боровець під тиском обставин приступив до формування військової сили, перед ним постали питання політичного характеру. На кого опертись у цій непростій ситуації? Хто ворог, а хто друг? Яка мета його діяльності? Минуле Бульби, весь попередній життєвий досвід не дав йому змоги реально подивитись на розклад політичних сил в Україні і на ставлення до неї Німеччини та інших країн. Надія на нацистів не справдилась, а з радянською стороною він за своїми переконаннями не міг співпрацювати. Водночас Боровець так і не зміг зрозуміти, що єдиним союзником у боротьбі з ворогами може бути лише

власний народ.

У такій непростій ситуації, можливо, більше стихійно, ніж обдумано, керівник УПА доходить висновку про зміну своєї політики.

Дипломатію Тараса Боровця Я.Гайвас назвав «грою у дві руки». В чому ж полягала її суть? Насамперед, граючи на стосунках з німецькими і радянськими силами, добиватись значних поступок від кожної із сторін, залишаючись по можливості з ними у стані нейтралітету. В тодішніх умовах політика «гри у дві руки» не могла досягти успіху. Обидві політичні сили (нацистська Німеччина і Радянський Союз) визнавали тільки один принцип: «хто не з нами, той проти нас». Водночас така дипломатія Бульби ослаблювала сили самої УПА(Б-Б). Внутрішня боротьба між про- і антинімецьким складом формування не давала змоги консолідуватись політичним силам, українському населенню навколо Боровця. Це була фатальна помилка, як стане зрозуміло пізніше.

УПА(Б-Б) І НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЙНА ВЛАДА

Масові репресії німецьких окупантів, що почалися вже восени 1941 року, викликали бурю народного гніву. Терор гітлерівців призвів до сформування Бульбою УПА. У квітні того ж року це формування переходить до активної боротьби з нацистами. Причин, на наш погляд, було дві: насамперед показати окупантам свою силу і скористатись цим у майбутніх переговорах. З іншого боку — дати вихід антигітлерівським настроям частини формування.

З квітня до середини червня, — за словами Боровця, — тривав перший етап боротьби з нацистами. «Протягом половини квітня та цілого травня почали злітати в повітря автомашины та різні установи Кохової аристократії в Україні, разом з пасажирами та урядовцями»⁷¹. У другій половині червня отаман послав Кохові листа, в якому німецька влада застерігалася від подальших репресій проти українського населення. В іншому разі Бульба погрожував розпочати широкомасштабні бойові дії.

Проте терор нацистів лише посилювався. Тому з другої половини липня, — за словами Боровця, — розпочалася нова фаза боротьби. Найбільшою в цій фазі стала «Шепетівська операція», яку провели в ніч на 19 серпня 1942 року об'єднані в одну оперативну групу кілька «летючих бригад» УПА на вузловій залізничній станції Шепетівка»⁷². Внаслідок цієї операції, яка носила диверсійно-демонстративний характер і яку Бульба описав з великою емоційною силою у своїх мемуарах, було розвантажено і перевезено до лісу чотири ешелони різного майна, а також звільнено два ешелони людей, що примусово направлялись на роботу в Німеччину. Інших джерел про «Шепетівську операцію» немає. Полікарп Шафета у своїй публікації про неї писав, що «на його (Зубатого-Щербатюка — *Авт.*) рекомендацію отаман Бульба відважується напасти на товарняк у Шепетівці, зчинити перестрілку з мадярами і оголосити це військово-стратегічною боротьбою України»⁷³.

Таким чином, активна боротьба тривала близько чотирьох місяців (за словами Боровця). Про її масштаби можна судити з німецьких документів. «Ще до лютого 1943 року напади були заради забезпечення себе харчами. Не було жодного випадку, коли б були покалічені службовці німецької поліції і солдати вермахту. В основному вороги — поліція і цивільна адміністрація (золоті фазани)»⁷⁴.

Є й інші джерела, які підтверджують саме такий хід подій. Так, під час переговорів митрополита Полікарпа, адміністратора Святої Православної і Автокефальної церкви, з генералом Шене останній висував проти Бульби такі обвинувачення: «Тарас Боровець — командир націоналістичної банди (найсильнішої). Господарює як хоче і копає окопи»⁷⁵. В іншому німецькому документові мовиться, що восени 1942 року сам Боровець зазначав: за цей період його діяльності «не було пролито жодної краплини німецької крові, що він ніколи не допустить цього, оскільки сам боровся з більшовиками»⁷⁶. Мови про активну боротьбу проти гітлерівців — немає.

Стосовно пронімецьких настроїв Боровця влітку 1942 року, коли вже більшій частині населення України стала зрозумілою суть нового окупанта, свідчать листи до Коха. «Я писав із лісу рейхскомісару Коху (листи), в яких звертав увагу на те, що німецьке правління в Україні веде неправильну політику і, що це в кінці-кінців закінчиться трагічно для обох сторін»⁷⁷.

Для того, щоб розвідати настрої в УПА(Б-Б), її чисельність, майбутні наміри, наприкінці жовтня 1942 року німецькі представники встановлюють зв'язок з Боровцем, а в листопаді цього ж року відбулася зустріч. В цей час німецькі чиновники ще не завжди виразно розрізняли рух ОУН бандерівської течії і рух Боровця. Так, у донесенні з окупованих районів Сходу № 26 від 23 жовтня 1942 р. підкреслюється, що «інша більш значна банда недавно локалізована в районі Сарн, керує нею активіст Бандери — Боровець»⁷⁸.

В іншому донесенні — начальника військ СС і поліції на півдні Росії, в оперативний штаб боротьби з партизанами — також відзначалась приналежність Бульби-Боровця до ОУН(Б). «У вересні 1942 року вперше в районі Сарн (Волині і Поділля), з'явилась банда, яку очолює українець Боровець, котрий називає себе Тарасом Бульбою. Бульба належав до 12 членів штабу партизанського руху як референт, перед яким стояло завдання військової підготовки активних членів руху»⁷⁹.

Підстави для таких висновків (щодо членства в ОУН(Б) давав сам Боровець, який на переговорах з німецькими представниками позитивно оцінював акт проголошення самостійної України від 30.6.1941 р., на відміну від тієї позиції, яку він висловив у своїй книжці. В ході переговорів Бульба вимагав також звільнення з в'язниці Бандери і його прибічників»⁸⁰.

Про ставлення Бульби до гітлерівців свідчить і протокол переговорів між ними, котрий таємно зробив поручик Зубатий. Переговори відбулися 23 листопада 1942 року в селі Моквин, Березнівського району в помешканні Степана Рудницького. З німецького боку були присутні шеф СД Волині і

Поділля Піц, шеф політичного відділу СД Волині і Поділля Йоргенс. З боку УПА як парламентар був полковник Смородський⁸¹.

Піц на початку переговорів наголосив: йому відомо, що отаман Бульба ніколи не наказував проливати німецьку кров. Власне, цей момент і служив базою для ведення переговорів. Шеф СД Волині і Поділля запропонував Боровцю перейти на службу до німців на посаду референта по боротьбі з партизанщиною, а людей своїх відділів включити до «шущманшафтів» або розпустити по домівках і розпочати легалізоване життя.

Отаман, у свою чергу, зажадав зміни політичного курсу щодо України та амністії всім українським націоналістам. Піц лише погодився звільнити членів «Поліської Січі», а справу української державності пропонував перенести на майбутнє. На вимогу дати конкретну відповідь щодо позиції про співробітництво, Бульба відповів відмовою, мотивуючи це необхідністю порадитись зі своїм штабом⁸². На цьому переговори закінчились. Як бачимо, виразної протинімецької позиції керівник УПА(Б-Б) не зайняв.

Одразу ж після переговорів полковник Смородський передав Тарасу Боровцю листа від єпископа Мстислава. Звернення з листом єпископ пояснював незрозумілою позицією отамана. «Отож те, — пише він, — що Ви з рештками своїх людей з так званої «Поліської Січі», яка в минулому році так славно співпрацювала з німецькою армією, ліквідувала більшовицькі недобитки, зайняли для багатьох незрозуміле становище, — одним дає підставу вважати Вас і Ваших людей за український повстанчий загін, що перебуває в боротьбі з німцями. Інші ж не розрізняють Вас від більшовицько-жидівських повстанчих банд»⁸³. У своєму листі єпископ закликав Боровця припинити антинімецьку кампанію і разом боротися з більшовизмом.

Тарас Боровець одразу ж відписав Мстиславу. Він відкинув домагання останнього, зазначивши: «Ви співпрацюєте з кожною чужою владою в Україні, а я її поборюю»⁸⁴.

Представники німецької влади у ході переговорів зуміли попутно розв'язати ряд завдань: «1. Вивчити настрої всередині банди Боровця. 2. Створити внутрішню опозицію. 3. Виявити сили, які стоять за Боровцем і спонукають його до опору нацистам»⁸⁵. Гітлерівці під час контактів з бульбівцями виявили керівників УПА(Б-Б) і більшість з них заарештували. Тим самим були посилені позиції пронімецьких сил у формуванні.

Після переговорів з Піцом відбулися переговори з гебітскомісаром Беєром. Але й вони не привели до певних порозумінь і домовленостей. 6.12.1942 р. Бульба знову пише листа до Піца. На запитання, чи погоджується Боровець стати референтом по боротьбі з партизанами, отаман відповів відмовою. Причина відмови — негативне ставлення нацистів до питання української державності і звільнення всіх українських політичних в'язнів. Безрезультатність переговорів стала очевидною, і в кінці грудня 1942 року вони припинились.

Після деякої перерви контакти між гітлерівцями і Бульбою відновились

у лютому 1943 року. 2.2.1943 р. керівник УПА(Б-Б) зустрівся з Беєром. Останній знову запропонував очолити антирадянську боротьбу на Поліссі, на що 15.3.1943 р. Боровець дає листовну відповідь: «Боротьба з московсько-більшовицькою диверсією — це наша життєва конечність. Вона повинна розпочатись якнайскоріше. Проте, — провадив далі Бульба, — необхідна співпраця. Однак ви самі бачите, офіційна співпраця неможлива. До того ж, останні успіхи советської армії на фронті... примушують нас змінити своє досюгочасне становище супроти Німеччини та перейти від нейтралітету до чинної допомоги в боротьбі з большевизмом»⁸⁶.

Причому із змісту листа видно, що Бульба відкидає умови порозуміння, які були висунені ним восени під час переговорів з Піцом: визнання української держави і звільнення політичних в'язнів. Політичні вимоги відсувались на майбутнє, а «співпрацю базувати поки що на тихому порозумінні... Вона (співпраця) могла б опиратись на таких принципах: 1. Німці злагідніють своє відношення до українців, а українці приступають до чинної боротьби з більшовицькою диверсією. 2. Українці дають до цієї акції людей, а німецька влада постачає її воєнним матеріалом. 3. Акція поки що оформляється як незалежна українська партизанка»⁸⁷.

Бульба пропонував довести кількість членів УПА(Б-Б) до сорока тисяч чоловік. Проте пропозиції отамана були знову відкинені. Керівники окупаційної влади знали ставлення Гітлера до питання озброєння підкорених народів. «Найбільшим абсурдом, який можна було б вчинити на окупованих територіях Сходу, було б дозволити підкореним народам носити зброю»⁸⁸.

24.4.1943 р. Піц пише наступного листа до Боровця, в якому знову пропонує залишити нелегальне становище і перейти до нього разом з усіма партизанами. Шеф СД Волині і Поділля застерігав від контактів з бандерівцями, котрі, на думку Піца, є ворогами Німеччини і Тараса Боровця.

12.5.1943 року керівник УПА(Б-Б) дає відповідь. Бульба, у свою чергу, заявляв, що залишити нелегальне становище через поставу до українців III Рейху він не може. Але коли нацисти припинять винищення українського цивільного населення, то Боровець обіцяв змінити своє ставлення і утримувати щодо гітлерівців нейтральну позицію. Коли ж німці вестимуть і далі супроти українців свої варварські методи, «тоді ми відповідатимемо динамітом і вогнем», — писав Тарас Боровець⁸⁹. З листа стає зрозуміло, що сам керівник УПА(Б-Б) не оцінював свої стосунки з гітлерівцями як ворожі, а лише як нейтральні.

У цей час проводиться політика, яку вірно, на наш погляд, описав ад'ютант отамана Штуль-Жданович: «Бульба дає тут і там по пальцях німцям, щоб не розгулювали надто, але широкої війни не починає, знаючи, що вона принесе нам і так нечувані втрати, отже, спішити з нею конче не треба, навпаки, треба повне розгортання її якомога відсунути»⁹⁰.

17.5.1943 року для переговорів з представниками німецької армії були відправлені старшини УПА(Б-Б), але з невідомих причин переговори не

відбулися ⁹¹. Влітку цього ж року контакти між Бульбою і гітлерівцями також не принесли результатів.

Потрібно сказати, що вже навесні 1943 року гітлерівці чітко розрізняють рух Бандери і рух Бульби. У рапорті з окупованих територій Сходу № 46 за 19 березня зазначається вперше і ще тільки в загальних рисах, що в «районі Сарн – Костополя з'явилась «банда» приблизно тисяча чоловік під керівництвом Боровця і групи «бандитів» ОУН Бандери в районі Кременця, на південь від Дубно, де вони робили атаки на державне майно» ⁹². В іншому документі, у звіті відділу «Схід» абверу від 13 липня 1943 року, підкреслювалось, що всі збройні формування в німецькому тилу розміщувались відповідно їхньому пропорційному складу в такій послідовності: 1. Радянські банди. 2. Рух Бульби. 3. Рух Бандери. 4. Інші ⁹³.

Таку картину щодо кількісного складу УПА(Б-Б) подає Володимир Косик. Він, зокрема, зазначав, що «найважливішою була течія, що почала формуватись у березні-квітні на базі ОУН Бандери, а саме УПА. У квітні 1943 р. вона налічувала 8-10 тисяч бойовиків, що входили до збройних відділів. У червні 1943 р. її кількість подвоїлась. Другим за значенням був партизанський рух, що його очолював Тарас Бульба-Боровець. Цей рух у квітні 1943 року налічував 4 тисячі повстанців і, мабуть, міг мобілізувати ще може одну десятку тисяч» ⁹⁴.

За радянськими архівними даними, саме на 1943 рік припадає найвища військова активність бульбівців. У звіті командування з'єднання про військову діяльність і партійно-політичну роботу загонів Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання імені Ф.М.Михайлова сказано, що в березні 1943 р. «націоналістичний рух бульбівців на Поліссі перейшов на шлях активної боротьби на два фронти — з радянськими партизанами і німцями» ⁹⁵. Сабуров у повідомленні УШПР вказував, що «20 травня 1943 року бульбівці напали на німецький гарнізон у селі Чуделькин. 30 німців під час бою ними вбито» ⁹⁶.

Але переламати хід справ на свою користь Бульбі не вдалось. Шальки терез схилились на бік бандерівців. Не зумівши організувати широкі верстви населення на боротьбу проти гітлерівців, вийти за межі поліського регіону, він тим самим дав зелене світло розвитку військових загонів ОУН Бандери.

Щоб протистояти впливові бандерівців, що постійно зростав, і водночас підготуватись до боротьби проти радянської влади, Боровець знову робить спробу порозумітися з нацистами. 15.11.1943 р. він пише листа до уряду німецького рейху в Берліні. У ньому він пропонує «визнати українську самостійну державу з законним урядом УНР; звільнити з в'язниці українського революціонера Степана Бандеру і всіх політичних в'язнів, зняти з усіх земель окупаційну адміністрацію, провести підготовку української армії» ⁹⁷. В разі задоволення цих вимог Бульба просив провести консультації з Бандерою, Ливицьким, Мельником та іншими українськими політичними діячами ⁹⁸.

Проте і цей лист залишився без відповіді. В листопаді 1943 року Боровець вів переговори з німецькими представниками про передачу ними зброї для боротьби проти більшовиків. «Для того, щоб прискорити ці переговори і за будь-яку ціну довести їх до взаємопорозуміння, я ризикнув своїм життям і вийшов зі своїм ад'ютантом із укриття і 20 листопада пішов до німецьких властей»⁹⁹. Коли переговори, що розпочались, набули політичного характеру, їх перебрало на себе СД. 22 листопада переговори мали відбутись у Варшаві, а на початку грудня — в Берліні. В Берліні Бульба-Боровець був заарештований і відправлений до концентраційного табору Заксенхаузен, де вже перебували Мельник і Бандера.

Таким був логічний кінець стосунків між Бульбою і німецькими окупантами в 1941-1943 роках.

(Закінчення в наступному номері).

ПРИМІТКИ

-
- ¹ Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави. — Львів, 1993. — С. 186.
- ² Військо України. — 1992. — № 1; Червоний прапор. — Рівне. — 1988-1991 рр.
- ³ УПА і національно-визвольна боротьба в Україні в 1940-1950 рр. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 25-26 серпня 1992 р. — Київ, 1992.
- ⁴ Косик В. Бульба, Поліська Січ і початки УПА // Визвольний шлях. — 1984. — № 9.
- ⁵ Гайвас Я. Доба великого перелому // Визвольний шлях. — 1985-1986.
- ⁶ Armstrong A. Ukrainian nationalism. — New York and London, 1963.
- ⁷ Dallin A. German rule in Russia 1941-1945. — London, 1957.
- ⁸ Дмитрів Г. Проти хвиль. — Канада, 1964. — С. 54.
- ⁹ Ливицький М.А. ДЦ УНР в екзилі між 1920-1940 рр. — Філадельфія, 1984. — С. 23.
- ¹⁰ Там само. — С. 27.
- ¹¹ Сергієнко В. Організатор Поліської Січі // Військо України. — 1982. — № 2. — С. 75.
- ¹² Рівненський обласний державний архів (далі – РОДА). — Інвентарний номер 402. Волинське воєводське управління поліції. Донесення суспільно-політичного відділу. — С. 272.
- ¹³ Кентій А. Отаман Тарас Бульба // Політика і час. — 1992. — № 4. — С. 72.
- ¹⁴ Жуківський А. Як творилася УПА // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні. — С. 53.
- ¹⁵ Слободянюк О. З ким і проти кого // Червоний прапор. — 1990. — 24 листопада.
- ¹⁶ Кентій А. Отаман Тарас Бульба. — С. 72.
- ¹⁷ Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави. — С. 45.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Ливицький М.А. ДЦ УНР в екзилі між 1920-1940 рр. — С. 28.
- ²⁰ Косик В. Бульба, Поліська Січ і початки УПА. — С. 1064.
- ²¹ Слободянюк О. З ким і проти кого // Червоний прапор. — 1989. — 28 листопада.
- ²² Косик В. Бульба, Поліська січ і початки УПА. — С. 1062; Сергієнко В. Організатор Поліської Січі. — С. 75.
- ²³ Братунь Р. Западная Украина — горячий месяц сентябрь // Московские новости. — 1989. — 1 октября.
- ²⁴ Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави. — С. 60.
- ²⁵ Сергієнко В. Організатор Поліської Січі. — С. 75.

- ²⁶ Кентій А. Отаман Тарас Бульба. — С. 72.
- ²⁷ Слободянюк О. З ким і проти кого // Червоний прапор. — 1989. — 28 листопада.
- ²⁸ Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави. — С. 63.
- ²⁹ Паньківський К. Від держави до комитету. — Нью-Йорк–Торонто, 1970. — С. 11.
- ³⁰ Гайвас Я. Сузір'я велетів // Визвольний шлях. — 1987. — №№ 8-9. — С. 1364.
- ³¹ Коваль М. ОУН-УПА і «третій рейх» // Політика і час. — 1988. — № 5. — С. 70.
- ³² Гайвас Я. Українсько-німецькі стосунки під час II світової війни // Жовтень. — Мюнхен, 1986. — № 10. — С. 63.
- ³³ Дмитрів Г. Проти хвиль. — С. 46.
- ³⁴ Преступные средства, преступные цели. — М., 1967. — С. 42.
- ³⁵ Немецко-фашистский оккупационный режим. — М., 1965. — С. 65.
- ³⁶ Субтельный Орест. Україна. Історія. — К., 1991. — С. 401.
- ³⁷ Степанов А.С. Комуністичне підпілля і масова антифашистська боротьба трудящих Ровенщини (1941-1944) // Кандидатська дисертація. — К., 1966. — С. 74.
- ³⁸ Дмитрів Г. Проти хвиль. — С. 206.
- ³⁹ Відомості з фронту // Газета «Гайдамака». Орган Поліської Січі. — 1941. — 21 вересня.
- ⁴⁰ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 4328. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 107.
- ⁴¹ Жуківський А. Як творилася УПА. — С. 53.
- ⁴² Мірчук П. УПА. 1942-1952. — Мюнхен, 1953. — С. 230.
- ⁴³ Дзьобак В. Деякі маловідомі сторінки діяльності ОУН—УПА на західноукраїнських землях в 1939-1944 рр. // Науково-методичні праці з історії СРСР. — К., 1991. — С. 85.
- ⁴⁴ Мірчук П. Документи і матеріали 1942-1952 рр. — Львів, 1991. — С. 192.
- ⁴⁵ Там само. — С. 55.
- ⁴⁶ Шуляк О. В ім'я правди. — Роттердам, 1947. — С. 10.
- ⁴⁷ Косик В. Бульба, Поліська Січ і початки УПА. — С. 1059.
- ⁴⁸ Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави. — С. 78.
- ⁴⁹ Енциклопедія Українознавства. — Париж — Нью-Йорк, 1980. — Словникова частина. — Т. 9. — С. 3377.
- ⁵⁰ Гайвас Я. Доба великого перелому // Визвольний шлях. — № 11. — 1985. — С. 1158.
- ⁵¹ Сергієнко В. Організатор Поліської Січі. — С. 75.
- ⁵² Слободянюк О. З ким і проти кого // Червоний прапор. — 1989. — 28 листопада.
- ⁵³ Шафета П. «Поліська Січ» або хто такі бульбаші // Червоний прапор. — 1991. — 16 березня.
- ⁵⁴ Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави. — С. 83.
- ⁵⁵ Armstrong A. Ukrainian nationalism. — С. 100.
- ⁵⁶ Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави. — С. 83-84.
- ⁵⁷ Гайвас Я. Доба великого перелому. — С. 1358.
- ⁵⁸ Там само.
- ⁵⁹ Там само.
- ⁶⁰ Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави. — С. 89.
- ⁶¹ Жуківський А. Як творилася УПА. — С. 64-67.
- ⁶² Сергієнко В. Організатор Поліської Січі. — С. 75.
- ⁶³ Жуківський А. Як творилася УПА. — С. 57.
- ⁶⁴ Протокол наради старшин УПА «Поліської Січі» від 18 листопада 1941 р. з документального фонду виставки «Діяльність ОУН-УПА на західноукраїнських землях» Червоноармійський район Рівненської області. Листопад-грудень 1990 р.
- ⁶⁵ Там само.
- ⁶⁶ Armstrong A. Ukrainian nationalism. — С. 100.

-
- ⁶⁷ Міткалик І. УПА-УНРА отамана Тараса Бульби-Боровця // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні в 1940-1950 рр. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 25-26 серпня 1992 р. — К., 1992. — С. 69.
- ⁶⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). — Ф. 21. — Оп. 70. — Спр. 996. — Арк. 116.
- ⁶⁹ Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБ України). — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 3. — Арк. 9.
- ⁷⁰ Там само.
- ⁷¹ Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави. — С. 125.
- ⁷² Там само. — С. 128.
- ⁷³ Шафета П. «Поліська Січ» або хто такі бульбаші // Червоний прапор. — 1991. — 16 березня.
- ⁷⁴ ЦДАВО України. — КМФ+8. — Оп. 2. — Спр. 494. — Арк. 29.
- ⁷⁵ РОДА. — Ф.-Р.+30. — Оп. 2. — Спр. 16. — Арк. 198.
- ⁷⁶ Сергієнко В. Організатор Поліської Січі. — С. 76.
- ⁷⁷ ДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 403. — Збірник 1. — Арк. 1.
- ⁷⁸ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. — Париж — Нью-Йорк — Львів, 1993. — С. 584.
- ⁷⁹ ЦДАВО України. — КМФ+8. — Оп. 2. — Спр. 494. — Арк. 28.
- ⁸⁰ Сергієнко В. Організатор Поліської Січі. — С. 76.
- ⁸¹ Протокол переговорів між отаманом Тарасом Бульбою та представниками німецької влади з дня 23 листопада 1942 року. Документальний фонд виставки.
- ⁸² Там само.
- ⁸³ Лист Єпископа Мстислава до от. Бульби від 16 листопада 1942 р. Документальний фонд виставки.
- ⁸⁴ Лист Тараса Боровця до Його Ексцеленції Мстислава Єпископа Переяславського і Вікарія Київського від 26 листопада 1942 р. Документальний фонд виставки.
- ⁸⁵ Сергієнко В. Організатор Поліської Січі. — С. 77.
- ⁸⁶ Лист Тараса Бульби-Боровця до Беєра, гебітскомісара в Рівному від 15.3.1943 р. Документальний фонд виставки.
- ⁸⁷ Там само.
- ⁸⁸ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. — С. 559.
- ⁸⁹ Лист Тараса Боровця до Шефа СД Волині і Поділля від 12.5.1943 р. Документальний фонд виставки.
- ⁹⁰ Шуляк О. В ім'я правди. — С. 14.
- ⁹¹ Повноважність. Документальний фонд виставки.
- ⁹² Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. — С. 325.
- ⁹³ Там само.
- ⁹⁴ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. — С. 330.
- ⁹⁵ ЦДАГО України. — Ф. 96. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 103.
- ⁹⁶ Там само. — Ф. 65. — Оп. 1. — Спр. 16. — Арк. 19.
- ⁹⁷ Лист Тараса Боровця до уряду німецького Рейху в Берліні від 15.11.1943 р. Документальний фонд виставки.
- ⁹⁸ Там само.
- ⁹⁹ ДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 403. — Збірник 1. — Арк. 2.